

Миңбаева К.

**БАЛДАР АКЫНЫ Ж.АБДЫЛДАЕВДИН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ТААНЫТУУ
ЖАНА АДЕП-АХЛАККА ҮЙРӨТҮҮ ИДЕЯЛАРЫН ОКУП-ҮЙРӨНҮҮ**

Минбаева К.

**ОБУЧЕНИЕ И ИЗУЧЕНИЕ ИДЕИ ПРАВСТВЕННОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
ДЕТСКОГО ПИСАТЕЛЯ НА Ж.АБДЫЛДАЕВА И ИХ ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ**

K. Minbaeva

**TEACHING AND LEARNING IDEAS OF MORALITY
IN THE WORKS OF CHILDREN'S AUTHOR ZH.ABDYLDAEV AND THEIR
POPULARIZATION**

УДК:377.11.86

Брас, улуттук балдар адабиятыбызда аңгеме-жомоктору, ыр-уламыштары менен балдар адабиятыбыздын көрөңгөсүн көбөйтүп, китеп текчелерибиздин көркүн чыгарып келген акындарыбыздын катарында Ж.Абдылдаев да турары талашсыз. Азыр мына ошол балдар акыныбыз Жакынбек Абдылдаевдин бөбөктөргө арналган «**Бал челек**» деп аталган жыйнагы тууралуу оюбузду айталы.

Акын Ж.Абдылдаевдин «Бал челек» аттуу китепчеси 2008-жылы жарыкка чыккан. Андан бери «Бал челектин» балын сүйгөн кыргыз балдары китеп дүкөндөрүнөн таап алышып, сүйүп окуп жатышканы бекер эмес экенине биз дагы барактап чыгып ынандык. Китеп кенже курактагы балдарга арналган ырлардан турат. Анда балага эң жакын адамы-эне, аны сыйлоо, энени сүйүп урматтоо, баланы билимге чакыруу, адеп-ыйманга үндөө, табиятты кастарлоо, ошондой эле эң негизгиси-балдарга курчап турган дүйнөнү таанытуу сыяктуу педагогикалык ойлор камтылган.

Мындай идеяларды камтыган чыгармалар балага да, алардын мугалим-тарбиячыларына да, үйдөгү ата-энелерине да эң эле керек. Анткени балдар өзүнө ылайык ошондой чыгармаларды окуп, табиятты тааныйт, чөйрөнү билет, билими бекемделет, сөзү өсөт, көз карашы байыйт. Адептик-ыймандык мыкты үлгүлөрдү да ушундай чыгармалардагы идеялардан, образдардан алат. Мына ушундай идеяларды өзүнө камтыган бу «Бал челек» жыйнагы да – мааниси жогору, мугалимдер, тарбиячылар жана баланын ата-энеси үчүн пайдалуу экенин белгилей кетүү зарыл.

Эмесе, ушул ойлорубузду китептеги далилдүү саптар менен бекемдегиз келет. Китептеги биринчи эле «Тиш оорунун дарысы» (3-б) деген ырында баланын тиши ооруп, улактай туйлап, көзүнөн жашы мөлтүлдөп куюлуп, айласы кетип турганда-энеси эркелете сооротуп, жылуу алаканы менен баланын жаагынан сылайт. Эненин жылуу алаканы баланын тишинин оорусун заматта айыктырат. Ошол тууралуу айтып келип, акын ырды мынтип жыйынтыктайт:

«Сөздүн керек кыскасы,
Жардам берди баарысы.
Алаканы апамдын -
Тиш оорунун дарысы».

Мында эненин колу бала үчүн – эркелетип коңр эле эмес, ооруп калса дарыдай жардам берери сүрөттөлөт. Эненин мындай эмгеги тууралуу «Ким биринчи ойгонот?» деген кызыктуу дагы бир ырында мындайча жазат. Сергек көңүл Азамат аттуу бала күндө: «Биздин үйдө ким биринчи ойгонот? деп ойлоно берет. Анткени, өзү канчалык эрте ойгонсо да, апасынын ойгоо жүргөнүн көрөт. Үй жыйнап, тазалап, балдарына тамак даярдап жүргөн болот. Ошондо Азамат ойлонот: Таң заарынан кыйкырып элди ойготкон короз биринчи ойгонобу? Талаада кош айдап жүргөн атабызбы? Борсулдаган күчүкбү же мышыкпы? Канткенде да «Таң атканда биринчи апам эле ойгонот (17-б) деп жыйынтыкка келет бала.

Баланын мындай ойлогону – эненин эмгегин түшүнгөнү, кадырын билгени, аны сыйлаганы эмеспи. Ушундай адилет ойлор, энени сыйлоого чакыруу автордун ырында эң сонун берилген. Дагы бир ырыда Элчибек деген бала «Токоч сатып келчи»-деп жумшаган энесине: «Балмуздакка жеткидей акча кошуп берчи» – деп жатпайбы? Бул анын энеси менен соодалашып, бекер баскысы келбей жатканын айтат автор. Ошондо мындай дейт:

«Сатып келип тамак-аш;
Үй оокатка каралаш.
Чындыгында, эч ким жок
Балмуздакты самабас.
Элчибектей, а бирок
Соодалашкан жарабас» – деп,

«эненин эмгегин сыйла, элпек бол, тилин ук, айтканын аткар» деп улуулук насаатын айтат. Эне жөнүндөгү мындай ырлардагы тарбиялык идеялар акындын адеп-ыйман тууралуу ырларында дагы да тереңдегени байкалат.

«Белгилүү иш» аттуу ырында Алманбет аттуу бала бети-колу шишип жүгүрүп келет. Көрсө, бетиколун аары чагып салыптыр, ошон үчүн шишиптир. Аны акын мындай дейт:

«Сураштырып бардыгы
Иштин жайын билишти.

Бал уурдаган турбайбы –
деп шылдыңдап күлүштү(4-б)

Мындан автор «уурулук кылбоо, анын зыяны, канчалык уурулугунду жашырсаң да баары бир айыбың бир күнү ачылат» – деген элдик идеяны айтып турганы айкын байкалып турат. Ушул эле ойлорун «Бал доолаган аарылар» аттуу ырында андан ары уланткандай көрүнөт. Анда «уурдап алган балды бер»-деп Алмаз деген баланын артынан аарылар ызылдап кубалап алганы айтылат.

Баланын тентек кылмайы ырас да. Ал тентектик кылганы менен иши эмне? Шокутук баланын күн сайынкы кылар иши. Бирок анын пайда-зыянын, бала өз убагында түшүнбү? «Тентек улак» деген ырда автор ушу тууралуу кеп кылат. Анда так секирип аскага чыга качып, жыгылары менен иши жок, таш куласа-бирөөгө тиери менен да жумушу жок. Бирөөнү сүзөм деп качыраары да бышык. Ошенткен тентектигин-албетте, бирөөнү сүзүп, анан мүйүзү ооруганда гана билер, ага чейин тентектик кыла берер – деп жыйынтыкталат ыр (18-б).

Китепчедеги «Кайрымдуу бол», «Теледеги Элиза» аттуу ырларда да балдарды адепке чакырган идеялар камтылган. «Кайрымдуу бол» деген ырда апасы Кемел аттуу уулуна кыргыздын наркы – деп, бирөө менен бир сындырым нанды болсо да бөлүшүп жеп жүр, кайрымдуу бол, ал сенин ыймандуулугундун белгиси» – деп насаат айтса, «Теледеги Элизада» балчыкта оонап жаткан чочко өзүн телевизордон көрүп алып уялып жаткандыр» дегени да балдар үчүн тарбиялык таасири бар экенин билдирип турат. Ал эми «Кежир атка конбогун» деген ырда айылда энеси алып келчи десе – тилин албай жаткан Бекиш балдар «муз тээп ойноп келели» десе ошол эле замат суу жакка чуркап жөнөгөнү балдарды сөзсүз күлкүгө чакырбай койбойт.

Эч качан тарбия иши таанытуусуз болбойт, ал тургай таанытуусуз-билим да болбойт. Таанытуу менен билим бири-бирин толуктап, балдарды билим алууга жетелейт. Баарыбызга белгилүү-мектептеги ар бир сабак баланы дүйнөнү таанытууга үндөйт. Алсак, «Алиппе» – тамга танытуу менен билимге барар жолду таанытат, «Мекен таануу»-мекенди таанытат, «Биология» – табиятты таанытат, «География» – дүйнөнү таанытат. Ушул сыяктуу таанытуучу идеяларды камтыган ырлардын мүмкүнчүлүгү андан бетер кеңейет. Мына ушундай ойду көздөгөн акындын аталган жыйнактагы ырлары да мазмунга бай, тарбиячы менен мугалимдин жардамчысы болору шексиз.

Атап айтканда, Жирафтын – акыра деген кыргызча аталышын да жогоруда атын атап өткөн акындар Т.Самудинов, А.Кадыров жана Б.Асаналиевдер менен бирге, акын Ж.Абдылдаевдин ырларынан балдарыбыз үйрөнүп келет. Бул ирет акын Ж.Абдылдаев жирафтын-акыра экенин гана таанытпастан, «Кыш түшкөндө бир топ оюн орогуч моюнуна араң жетер» (7-б) деп, анын моюнун узун экенин элестүү кылып айтып отурат. Ал эми кыш

күнүнүн кыска экенин карапайым сөз менен эмес, предметтүү түрдө элестүү берүүгө аракеттенген:

«Жылуу кийгин сен кышта,
Жылгаяк теп, кел музга!
Ажайып кооз кыш күнү

Аттигинин, эн кыска» (11-б) деп, кышында муз тээп ойноп, кар киши жасап, коньки, лыжа тээп кенен ойноого убакыт бат өтөрү, кышында күн кыска, түн узун экенин поэтикалуу берип отурганы да мугалимдин сабакта колдоноор мыкты дидактикалык материал болуп береринде шек жок.

«Үлүл» (13-б) деген ырында «Бир комната үйү бар, сыртта калаар мейманы» – деп үлүлдүн «үйү» тууралуу айтса, «Көпөлөк» деген ырында «байлап койгон бантикке окшогон» көпөлөктүн «сүрөтүн» тартат (14-б). «Зебра» – матрос (18-б) аттуу ырында Зебра аттын матростун кийимин кийип алгансып чаар ала экенин, «замочкасы жок кийим» аттуу ырында мамалак замочкасы жок тон кийгенин көркөмдөп (20-Б) ырга кошкон.

Акын Ж.Абдылдаев балага тамга таанытып, сөз үйрөтүүнү да көздөгөн ырлары менен «сабак өтүп», баланын сөзүн өстүрүүнү көздөгөн педагог-акын экенин да аталган жыйнагында билгизе кеткенин байкаса болот.

Бул ойлорго акын «Тамга үйрөттүм досума», «Котормочулар», «Эгиз тамгалар», «Жыгылган тамга», «Чоочун сан» аттуу ырлары ачык күбө.

«Тамга үйрөттүм досума» аттуу ырда автор кыргыз тилиндеги **ө, ү, н**, тыбыштарынын сөз маанисин өзгөрткөн табиятын эң сонун бере алганын айрыкча баса айтууга тийишпи. Бул ыры «кыргыз тилчи мугалимдин таанытуучу эң сонун сабагынан айырмасы жок». Башкасын коңду, «ң» тамгасы тууралуу айткан жеринен бир үзүндү алалы. Анда мындай дейт:

«ң» тамгасы жок болсо,
«чын» дебей, «чын» демекпиз.
«миң» дебей, «мин» демекпиз,
«ьң» дебей, «мен» демекпиз.
«кең» дебей, «кен» демекпиз,
Кыскасы, кыргыз тилинде
Тамгабыз жок керексиз (12-б).

«Эгиз тамгалар» аттуу ыры мындан да кызык. Анда 36 тамганын ичинен ырда **аа, оо, өө уу, үү**, ээтамгаларынын созулмалар экендигин айтат да, алардын кош тыбыш менен берилерин кеп кылып, аларды «созулма» дебей эле, «эгиз» тамгалар деп койбойлугу- дейт Женишбек деген бала. (26-б).

Китепчеде табиятты сүйүүгө үйрөткөн ырлар да жок эмес. Андагы «Данек» аттуу ырында автор:

«Апам берди бир өрүк,
«Чагып же, – деп данегин.

Көпкө турдум түнөрүп,
Чаккым келбей а менин...»(3-б)

деп, сезимтал баланын данекти чагып жеп алгысы келбей кыйылып, ойлонуп турганын, анан аны дарак болуп өссө, көктөп бою көтөрүлүп, гүл ачып, анан ушундай кызыл өрүк болуп мөмөсү бышып төгүлсө-

деген ниетте, «күрөгүмдү алдым да көөмп койдум данекти» деп ырдын жыйынтык алышы окуган адамдын жүрөгүн жылытпай койбойт.

Мында-табиятты сүйүү, аны аңо, коргоо, сактоо идеялары жатканы дароо байкалат. Ушундай эле ой «Жамгырдан соң» деген ырдан да байкалат. Ырда жамгыр төгүп өткөндөн соң, күндүн күмүш нуру чачырап, ысык аптапты кубалап, абаны тазартып, чандан арылтып, көңүлдү көтөрүп жибергени сөз болот. Анын себеби – табияттын «атыры» – жыпар жыты, керемети-жайкы аптаптагы жамгыр экенин эске салат. «Тирүү аппарат» ырында табияттын адам андап биле алгыс бир «табышмагы» тууралуу, тактап айтканда .

«Чөп жесе сүт жасалат, Демек уйдун ичинде, Бар окшойт бир аппарат» (29-б) – деп уйдун өзү, анын кереметтүү сүтү кантип жасалары тууралуу ой жүгүртөт.

Аталган жыйнакта мындай таалим-тарбия берер ырлары арбын. Албетте, балдар ырларында поэтикалууулуктан дидактикалууулук күчтүүрөөк сезилет. Ошентсе да, акын Ж.Абдылдаев дидактикага эле айрыкча берилбей, ырларында поэтикалык ыр саптарды да эң мыкты бере алганы байкалат. Мисалы, буга жогоруда эле айткан «сээп бүтүп

атырды», «күмүш нуру чачылды» («Жамгырдан соң»)деп, табиятын керемет сүрөтүн тартканы, же «Душка түшүп алышты» деген ырында жамгырдан соң:

«Өсүмдүктөр чаң баскан, Бир киринип алышты» – деп(10-б), жамгырдан кийин чаң баскан өсүмдүктөр таптаза болуп, мөлтүрөп чыга келгенин көркөм баяндап берген.

Демек, Ж.Абдылдаев мындай мазмундуу ырлары менен улуттук балдар адабиятыбызга өзүнүн мыкты үлүшүн кошорунан үмүт арттырат. Ошону менен бирге, эгемендүү улуттук балдар адабиятыбыздын мындан ары өсүп-өнүгүшүнө, анын таалим-тарбиялык мүмкүнчүлүгүнүн артуусуна кол кабыш кылар акын-педагог катары калыптануусунда да шек жок экендигине ишендирет.

Адабияттар:

1. Ж.Абдылдаев, Балчелек, балдар ырлары, Б., Гүлчынар, 2008.
2. А.Муратов, К.Исаков, Кыргыз балдар адабияты, Б., 2012.
3. С.Рысбаев, К.Минбаева, «Балдар сүйгөн Балчелек», «Тил жана маданият», 2014, 12-июнь.

Рецензент: д.пед.н., профессор Турдугулов А.